

Синтагма як одиниця аналізу мовленнєвого досвіду

Received March 27, 2015; Revised April, 10, 2015; Accepted April, 25, 2015

Анотація. Розкрито проблему аналізу одиниці мовленнєвого досвіду. Досліджено організацію мовленнєвого досвіду, що дало змогу виконати аналіз останнього за елементами та виокремити внутрішню й зовнішню структури, а також закономірності їх організації. Подальше вивчення змісту мовленнєвого досвіду особистості неможливе без аналізу за одиницями. У результаті теоретичного аналізу одиницею мовленнєвого досвіду визначено синтагму. Означення синтагми одиницею мовлення, у якій як у найменшій часточці втілено в єдності семантичні, синтаксичні та інтонаційні аспекти, дає змогу аналізувати синтагму як одиницю, у якій відображено особливості мовленнєвого досвіду загалом. Для перевірки гіпотези виконано аналіз нарративів у двох вікових вибірках на предмет вияву переважаючого типу синтагми. Результати емпіричного дослідження засвідчили: розвиток й удосконалення мовленнєвого досвіду відбуваються в напрямі збільшення частки релятивних та об'єктних синтагм у текстах. Це означає, що вдосконалення способів і засобів мовленнєвого освоєння особистістю світу відображається в збільшенні й розширенні зв'язків, у які залучається значення слова в структурній будові мовленнєвого досвіду. Отже, враховуючи визначені закономірності організації мовленнєвого досвіду, ми дійшли висновку про те, що синтагма як одиниця мовленнєвого досвіду уможлиблює опис особливостей будови та змісту всіх структурних елементів мовленнєвого досвіду.

Ключові слова: мовлення, мовленнєвий досвід, синтагма, предикативні та непередикативні синтагми.

Orap Maryna. Syntagma as a Unit of the Speech Experience Analysis.

Abstract. The article deals with the problem of the analysis of speech experience's unit. The investigation of speech experience enabled to analysis the elements and identify internal and external structures and patterns of its organization. Further investigation of the speech experience's content is impossible without the analysis of its units. In the result of the theoretical analysis we defined syntagme as a unit of the speech experience. Definition syntagma as a unit of speech, in which, as in the smallest particle implemented in the unity semantic, syntactic and intonational aspects, makes it possible to analysis syntagme as a unit, which reflects the general features of speech experience. To approof the hypothesis, we performed an analysis of narratives in two age samples for the purpose to catch out the dominant type of syntagma. The results of empirical studies have demonstrated that the development and improvement of speech experience is in the direction of increasing the proportion of relational and object syntagmatic in the texts. This means that improving the ways and means of individual speech mastering of the world is reflected in the increase and expansion of relations in which meaning of the word is involved in the structure of speech experience. Thus, taking into account certain patterns of speech experience, we concluded that the syntagm as a unit of speech experience allows to describe features of the structure and content of all structural elements of speech experience.

Keywords: speech, speech experience, syntagma, predicate and nonpredicate syntagmas.

Орап Марина. Синтагма как единица анализа речевого опыта.

Аннотация. Исследуется проблема анализа единицы речевого опыта, что позволило осуществить изучение последнего по элементам и выделить внутреннюю и внешнюю структуры, а также закономерности их организации. Дальнейшее исследование содержания речевого опыта личности невозможно без анализа по единицам. В результате теоретического анализа единицей речевого опыта выделено синтагму. Определение синтагмы единицей речи, в которой как в малейшей частичке воплощены в единстве семантические, синтаксические и интонационные аспекты, позволяет анализировать синтагму как единицу, в которой отражены особенности речевого опыта в целом. Для проверки гипотезы мы проанализировали нарративов в двух возрастных выборках на предмет выявления преобладающего типа синтагмы. Результаты эмпирического исследования показали, что развитие и совершенствование речевого опыта происходит в направлении увеличения доли релятивных и объектных синтагм в текстах. Это означает, что совершенствование способов и средств речевого освоения личностью мира отражается в увеличении и расширении связей, в которые вовлекается значение слова в структурном строении речевого опыта. Таким образом, принимая во внимание закономерности организации речевого опыта, мы пришли к выводу о том, что синтагма как единица речевого опыта позволяет описать особенности строения и содержание всех структурных элементов речевого опыта.

Ключевые слова: *речь, речевой опыт, синтагма, предикативные и непредикативные синтагмы.*

Вступ

Мовленнєвий досвід розглядається як система у свідомості особистості, котра є процесом і продуктом накопичення, упорядкування та систематизації у мовленнєвій формі результатів мовленнєвого освоєння особистістю світу. Відтак, мовленнєвий досвід опосередковує й упорядковує мовленнєву взаємодію особистості з світом. Аналіз мовленнєвого досвіду за елементами дозволив виявити його структуру та закономірності організації (Орап 2014). Теоретичні й практичні аспекти дослідження організації мовленнєвого досвіду особистості спричинили усвідомлення того, що аналіз змісту останнього неможливий без визначення його одиниці. Дослідження сформувало нове питання: у яких мовних чи мовленнєвих формах існує мовленнєвий досвід та що є одиницею аналізу його змісту? Такою одиницею, яка була б найменшою «молекулою», носієм основних властивостей, притаманних цілому, та за аналізом якої можна було б виокремити основні особливості мовленнєвого досвіду як цілісного утворення. Згідно з Л. С. Виготським, психологія за допомогою аналізу за одиницями, «повинна знайти ці найменші часточки, котрі далі не розкладаються й зберігають усі властивості, притаманні цілому» (Vygotsky 2000:464). Під одиницею науковець розумів такий продукт аналізу, котрий має всі атрибути, що властиві цілому. Друга істотна ознака – єдність властивостей цієї елементарної одиниці, її цілісності. Отже, міркування про мінімальну одиницю аналізу мовленнєвого досвіду особистості приводять до думки про те, що така одиниця повинна бути, по-перше, мінімальною, такою, котра далі не розкладається, по-друге, однозначною й, по-третє, мовленнєвою, тобто, повинна мати не узагальнене значення, а конкретне, ситуативне.

Проблема виділення одиниць мовленнєвого досвіду обов'язково дотична до розмежування одиниць мови та мовлення. Оскільки ми говоримо про досвід мовленнєвий, то цілком логічно, що одиницями його аналізу є одиниці мовлення. Питання одиниць мовлення неоднозначно трактується в теоретичній літературі. У сучасній українській лінгвістиці головні позиції займає концепція, згідно з якою мовлення (і, насамперед, речення) будується зі слів і словосполучень. Вона, на наше переконання, не враховує того, що слово отримує свій смисл лише в контексті, у сполученні з іншими словами або їх групами, у певній мовленнєвій ситуації. І вже в такому мовленнєвому зв'язку воно й існує у свідомості, обов'язково пов'язане контекстом з іншими словами. Слово як окрема узагальнена одиниця мови трансформується в компонент із ситуативним значенням, але не як окрема самостійна одиниця, а як матеріал для мінімальної однозначної мовленнєвої структури в процесі породження речень і тексту. Ще Л. Вітгенштейн відзначав «Так що позначають слова мови? Як виявити, що вони позначають, якщо не за способом їх використання?» (Wittgenstein 1995:10). Тільки речення (і текст загалом) надає значенню слова контекстного, ситуативного значення у висловлюванні. Отже, окремого слова як мінімальної мовленнєвої одиниці немає, відтак значення слова не може бути одиницею аналізу мовленнєвого досвіду. Неоднозначно визначається в теоретичній літературі й роль словосполучень у творенні висловлювання та загалом у мовленні. Лінгвісти говорять про словосполучення, як про певну схему, за якою слова поєднуються у синтаксичні структури, та стверджують, що саме словосполучення – це готова номінативна одиниця для побудови речення. Проте М. О. Гвоздьов, а пізніше Д. М. Шмельов указували на неможливість визначення словосполучення самостійною одиницею у зв'язку з тим, що одні й ті ж самі слова речення входять до різних словосполучень, маючи синтаксичні та семантичні зв'язки одразу з декількома членами речення. Отже, словосполучення не є самодостатньою й найменшою одиницею мовлення.

Кожне слово долучається до сфери мовлення з обов'язковою зміною якості свого значення. Воно сприймається й оцінюється не окремо, а в сполученні з іншими словами, котрі ділять речення на певні групи слів, що відділяються смислово-інтонаційними засобами. У сучасній психолінгвістиці такі одиниці мовлення називаються синтагмою Термін увів ще І. О. Бодуен де Куртене, який, розмежовуючи мову та мовлення, мовні й мовленнєві одиниці, мав на увазі слово в мовленні. Л. В. Щерба уточнив та операціоналізував зміст поняття «синтагма», визначив останню в найбільш широкому розумінні як мінімальну одиницю мовлення, яка зазвичай складається з декількох слів, об'єднаних структурно, інтонаційно й за змістом, та виступає найменшою структурою породження й сприймання мовлення. На аналогічну думку натрапляємо в дослідженнях В. В. Виноградова, М. В. Влавацької, Ф. Мікуша, О. В. Філатової. Синтагма поєднує декілька слів, активізуючи акцидентні якості означених ними реалій, сприяючи конкретизації їхнього значення й

трансформації в єдину мовленнєву ситуативну одиницю. Слово саме в синтагмі трансформується в мовленнєву одиницю, яка відображає конкретний фрагмент ситуації та стає мінімальною складовою частиною структури й змісту окремого речення та тексту. Речення мають синтагматичну структуру й сприймаються на рівні синтагм, котрі структурують текст, упорядковуючи та розмежовуючи його окремі думки (В. І. Бухарін, О. С. Мельничук, О. В. Філатова, Л. В. Щерба).

Синтагми виникають у процесі мовлення як природна психічна мовленнєва реакція людини під час комунікації. Якщо в мовленні (реченні) з'являється однокомпонентна одиниця у вигляді окремого слова – то це вже не слово, а синтагма: її синтаксичні та смислові зв'язки з іншими синтагмами підтверджують її мовленнєвий статус. Отже, навіть однокомпонентні синтагми є не номінативними, а комунікативними одиницями. Цим вони принципово відрізняються від слів як узагальнених мовних знаків та словосполучень як штучних метамовних структур.

Мовлення сприймається не на рівні слова, словосполучення або речення, а з появою кожної синтагми, тобто на синтагматичному рівні. У писемній формі зміст уявляється читачеві у вигляді готового тексту. Спочатку він породжується автором з синтагм, потім ним же структурується на рівні речень і після цього сприймається читачами. Якщо в усній формі маємо два одночасних процеси, то в писемній – три й послідовні. Процеси сприймання, розуміння та інтерпретації висловлювань відбуваються одночасно, і сприйнятий текст відразу зазнає смислової переробки на різних стадіях у такій послідовності: значення слова співвідноситься з значенням інших слів, встановлюється характер зв'язку між ними та контекстуальне значення; слова об'єднуються в синтагми, синтагми – у речення; речення об'єднуються в більші смислові утворення, а останні – у цілісний мовленнєвий твір (текст) (О. В. Філатова). Отже, мінімальні вихідні структур тексту є синтагми – саме з них він формується, у їх єдності зберігається й сприймається. Усвідомлення його синтагматичної структури сприяє однозначному розумінню змісту. Істотними для нас є висновки О. В. Філатової про те, що «зміна меж між реченнями в тексті без порушень його синтагматичної структури не впливає на сприймання змісту, а зміна синтагматичної структури призводить до деформації змісту» (Filatova 2012).

Аналіз наукової літератури із проблеми одиниць мови та мовлення є підставою для висновку про те, що найменшою одиницею, у котрій розкриваються особливості цілісного мовленнєвого досвіду, є синтагма. У цьому ми цілком погоджуємось із позицією О. В. Філатової, котра теоретично обґрунтовує визначення синтагми одиницею породження й сприймання мовлення (Filatova 2010). Істотною особливістю, що дає змогу означити синтагму одиницею мовленнєвого досвіду, є те, що для синтагми визначальні є саме смислові відношення, котрі обумовлюють фонетичну єдність елементів синтагми. Слова отримують різні смислові відтінки й різне емоційне навантаження залежно від побудови синтагми та надалі існують у

мовленнєвому досвіді саме в складі синтагм. Відтак, за допомогою аналізу будови синтагм маємо змогу простежити особливості організації й змісту мовленнєвого досвіду. Такими істотними показниками виступають характеристики відношень усередині синтагми.

Методи дослідження

Наведені в науковій літературі методи аналізу синтагм призначені здебільшого для розв'язання власне лінгвістичних завдань (Н. Д. Арутюнова, В. І. Бухарін, В. В. Виноградов, І. Г. Осетров). Пошуки методу, який би дав змогу цілісно досліджувати досвід особистості та його лінгвістичні характеристики, привів нас до методу аналізу наративів.

Наратив розглядають у психології як засіб організації, осмислення свого особистого досвіду, який містить не тільки інтерпретацію навколишньої дійсності, а й внутрішнього світу людини, її самосвідомість (Р. Барт, Дж. Брунер, Дж. Гінзбург, Дж. Комбс, Б. Слугоський, Дж. Спіді, М. Уайт, Дж. Фрідман, Н. В. Чепелева, Д. Епстон). На процес інтерпретації особистістю свого досвіду впливають як раніш сконструйовані нею історії (Є. С. Калмикова, Е. Мергенталер), так і домінантні культурні наративи (Є. С. Жорняк, Дж. Комбс, М. Уайт, Дж. Фрідман). Відтак, наратив розглядаємо також і як метод, що використовується під час опису подій та обґрунтування ролі розповіді про життя людини, який тим самим упорядковує їх у часі й означає певне впорядкування матеріалу у вигляді хронологічної послідовності, що утворює єдину розповідь (Н. Ю. Ісак). Крім того, наратив є саме мовленнєвим актом, який представляє вербальний виклад змісту досвіду. Говорячи про те, що «одиницею особистісного досвіду є смисл, котрий «згортає» подію, виступаючи для суб'єкта опорою у розумінні себе та пред'явленні власної позиції іншому», Н. В. Чепелева підкреслює, що саме в процесі інтерпретації власного досвіду особистість осмислює переживання. Значення й смисли, що виникають на основі переживання та осмислення життєвої ситуації, фіксуються «у текстах або інших когнітивних структурах, котрі людина мов би накладає на свій досвід, намагаючись осмислити і зрозуміти його» (Cherelieva 2009). Отже, як зазначає психологічна герменевтика, найбільш поширеними культурними схемами об'єктивування особистого досвіду є оповідальні (наративні) схеми. Відтак, ураховуючи вищезазначені теоретичні міркування, для перевірки гіпотези про синтагматичну будову мовленнєвого досвіду ми обрали метод аналізу наративів.

Процедура дослідження

Емпіричне дослідження було пілотажним, здійснювалося на незначній за кількісним складом вибірці, та основною метою ставило визначення можливості використання визначення синтагматичного складу наративів як методу аналізу змісту мовленнєвого досвіду. Вибірка складалась із 59 осіб зрілого юнацького віку (середній вік – 22 роки), котрі мали закінчену вищу

освіту, і 43 дітей молодшого шкільного віку (середній вік – 9 років). Респондентам запропонували написати розповідь за загальною темою «Моє життя». В отриманих оповіданнях визначали кількість ужитих різних видів синтагм. Під час аналізу використовуємо класифікацію О. О. Реформатського, котрий поділив синтагми на предикативні й непередикативні (Reformatskiy 2004). Предикативні – це синтагми, у яких відношення між словами виражає залежність двох членів з обов'язковим зв'язком часу та відмінювання («я пишу»). Через категорію часу мовлення зв'язується зі своїм змістом, а через категорію відмінювання – із цільовою установкою. Як правило, саме предикативні синтагми складають основу речення та наявний майже в кожному реченні. Непредикативні синтагми, зі свого боку, поділяють на: 1) атрибутивні, залежний компонент яких указує на певну ознаку ядра синтагми безвідносно до категорій часу та відмінювання («гарна дівчина»); 2) об'єктні – залежний член яких є об'єктом, тобто називає щось, що не міститься в ядрі синтагми, але пов'язане з ним об'єктним відношенням («їсть суп»); 3) релятивні – залежний член якої є релятивом, котрий називає певну ознаку ядра або називає дещо, що не міститься в ядрі, але пов'язане з ним певними відношеннями («швидко біжить»).

Обговорення результатів

В отриманих наративах підраховували частку предикативних, атрибутивних, релятивних та об'єктних синтагм у загальній кількості синтагм. Їх співвідношення у двох вікових вибірках відображено на рис. 1.

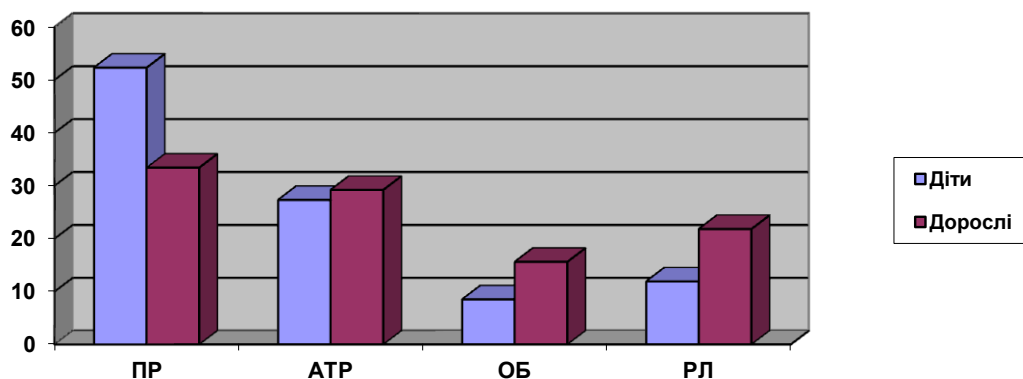

Рис. 1. Відсоткове співвідношення видів синтагм у наративах вибірки «зріла юність» та «молодий шкільний вік»

Примітка. PP – предикативні синтагми, ATP – атрибутивні синтагми, OB – об'єктні синтагми, RL – релятивні синтагми.

Як видно із даних, представлених на діаграмі, у дорослих спостерігають пропорційність синтагматичного складу мовлення та відносна врівноваженість використовуваних предикативних і непередикативних видів синтагм.

У вибірці дітей молодшого шкільного віку істотно переважають предикативні синтагми (52,3 %), які відображають відношення «підмет-

присудок» («я люблю», «я навчаюсь», «моя сім'я / живе»), та є основою речення. Як бачимо, релятивні («я люблю / гуляти в парку») та об'єктні синтагми («я хвилююсь / про здоров'я мами») представлені непропорційно мало (11,9 % та 8,5 % відповідно). Звісно, такі особливості синтагматичної будови висловлювань дітей пояснюються віковими особливостями розвитку мовленнєво-мисленнєвої діяльності. Водночас результати такого порівняння дають змогу висунути припущення про те, що мовленнєвий досвід, який побудований із синтагм різного виду, розвивається в напрямі збільшення пропорційності їх уживання. Це, безумовно, детермінує або є детермінованим удосконаленням мовленнєвого досвіду, що виражається в збільшенні висоти й ступеня організованості.

Дослідження свідчить, що розвиток мовленнєвого досвіду відбувається як збільшення висоти та ступеня організованості системи мовленнєвого досвіду (Ogar 2014). М. І. Сетров зазначав, що «організованість системи тим вища, чим більша стійкість структури, її елементів та лабільність їхніх функцій, спрямованих на збереження специфічних властивостей і функцій системи як цілого» (Setrov 1972:45). Отже, властивості системи описуються через особливості поєднання, взаємодії й змін функцій системи. Емпірично доведено, що динаміка властивостей організації мовленнєвого досвіду полягає в збільшенні висоти організованості (збільшенні сумісності та актуалізації функцій, нейтралізації дисфункцій) і ступеня організованості (зосередженні та лабілізації функцій), що приводить до упорядкування системи й підвищення її продуктивності (Setrov 1972:42). Ураховуючи, що функцією мовленнєвого досвіду визначено здійснення мовленнєвого освоєння світу, рівень організації системи буде тим вищим, чим вищий ступінь актуалізації функцій елементів системи (висота організованості) та їх пластичності (ступінь організованості). Аналізуючи результати описаного дослідження синтагм у світлі визначених характеристик висоти й ступеня організації мовленнєвого досвіду, можемо зробити висновок про те, що збільшення кількості використовуваних синтагм різного виду зумовлено підвищенням рівня організованості системи. Це означає, що вдосконалення способів і засобів мовленнєвого освоєння особистістю світу відображається в збільшенні й розширенні зв'язків, до яких залучається значення слова в структурній будові мовленнєвого досвіду. У синтагмі, таким чином, як у найменшій часточці, знаходять своє відображення особливості мовленнєвого досвіду особистості. Відтак, аналіз мовленнєвого досвіду в аспекті кількісного та якісного складу синтагм є підставою для висновку про рівень розвитку й продуктивності мовленнєвого освоєння світу.

Висновки

Порівняння особливостей синтагматичної будови мовленнєвого досвіду у двох вікових вибірках уможливило, як і передбачалося, виокремлення синтагми одиницею аналізу мовленнєвого досвіду. Отже, динаміка розвитку синтагми полягає не стільки в якісних змінах, скільки в кількісних змінах співвідношення типів синтагм. Це сприяє передбаченню, що відмінності

мовленнєвого досвіду можуть бути виведені з аналізу синтагм, із яких він складається. Також сформульовано гіпотезу про те, що індивідуальні відмінності між різними мовленнєвими досвідами полягають у переважному вживанні певних типів синтагм, що, зі свого боку, зумовлює індивідуальні своєрідності мовленнєвого освоєння світу.

Слід окремо зазначити, що відповідно до визначення приналежності ядра синтагми до певної частини мови синтагми поділяють на іменникові, прикметникові, дієслівні, займенникові, прислівникові. Передбачаємо, що якісний аналіз мовленнєвого досвіду в аспекті переважання тих чи інших синтагм дасть змогу означити певні індивідуальні відмінності мовленнєвого досвіду особистості.

Список літератури

References

1. Chepelieva, N. (2009). Rozuminnia ta interpretaciia osobystogo dosvidu u konteksti psykhologichnoi germeneytyky [Understanding and interpretation of personal experience in the context of psychological hermeneutics]. *Naukovi Zapysky Natsionalnogo Universytetu "Ostrozka Akademia"*, 12, 8–21. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoapp_2009_12_4.pdf
2. Filatova, O. (2012). Movni I movlennevi odynyci ta yih vidnoshennia do porozhennia, strukturuvannia I sprymannia movlennia [Language and speech units and their relation to the generation, structuring and perception of the speech]. *Lingvistychni Studii*, 25, 43–48.
3. Filatova, O. (2010). Sintagma kak edynitsa porozhdeniya i vospriyatiya rechi, eyo smyislovyie i grammaticheskie priznaki [Syntagma as a unit of generation and perception of speech, its semantic and the grammatical features]. *Aktualni Problemy Slovjanskoji Filolohii*, 3, 315–324.
4. Orap, M. (2014). Psikhohohiya Movlenneвого Dosvidu Osobystosti [The psychology of the personality's speech experience]. Ternopil: Pidruchnyky i Posibnyky.
5. Reformatskiy, A. (2004). Vvedenye v Yazykovedeniye [Introduction to Linguistics]. Moscow: Aspekt-Press.
6. Setrov, M. (1972). Osnovy funktsionalnoi teorii organizatsii [Basics of the functional theory of organization]. Leningrad: Nauka.
7. Vygotsky, L. (2000). Mysl i Slovo [Thought and Word]. (pp. 462–512). In: *Psikhohohiya*. Moscow: PERSE
8. Wittgenstein, L. (1995). Filosofski Doslidzhennia [Tractatus Logico-Philosophicus]. Kyiv: Osnovy. Retrieved from: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000273/>